

<https://doi.org/10.53656/his2023-4-6-bul>

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

БЪЛГАРСКИЯТ СЕПТЕМВРИ 1923 ГОДИНА: ДОКУМЕНТИТЕ СРЕЩУ МИТОВЕТЕ

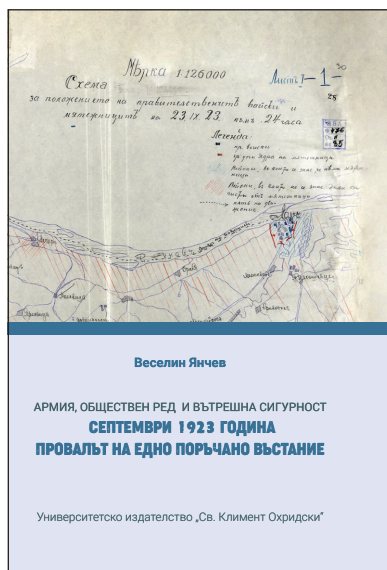
Проф. д-р Росица Стоянова

Институт за исторически изследвания – БАН

Септемврийско въстание, септемврийски събития, метеж – както и да наречем случилото се в България през септември – октомври 1923 г., съдбоносната му значимост е във от съмнение с разделителните линии, които очертава в българското общество, с това, че предопределя действията и поведението на политическите субекти в следващите десетилетия, с трайните следи, оставило в паметта на обществото. Писаното и в историографията, и в художествената литература е и много, и недостатъчно, но във всички случаи с претенцията да представи истина от последна инстанция. А това, само по себе си, вече изключва обективността. От тази гледна точка новото монографично изследване „Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Септември 1923 година. Провалът на едно поръчано въстание“, не то-

лькова идва да запълни празнина в историографията, колкото да представи събитията от септември – октомври 1923 г. обективно въз основа на наличната документация и така неминуемо да опровергава митовите и легендите, създадени около причините, отговорностите (персонални и институционални) и последиците от тях.

Неговият автор проф. Веселин Янчев е известен и авторитетен учен с ясно очертан изследователски профил, познат и ценен от историческата колегия в страната и чужбина. Интересите и научните му дирения са в различни посоки, но в последните години са съсредоточени в разработването на проблемите за вътрешните функции на армията в мирновременните периоди на Третата българска държава. Тема, в която той е първопроходец за българската историография и която изследва най-пълно в излезлите през 2006 и 2014 г. две монографични изда-

ния, посветени съответно на периодите от 1878 до 1912 г. и този от 1913 – 1915 / 1918 – 1923 г. (Yanchev 2006; 2014). И двете книги получиха висока оценка от колегията, за което свидетелстват и многобройните позовавания в научната литература.

Доколкото именно армията и нейните употреби в мирно време са във фокуса на научните интереси на колегата, изходните очаквания към изследването са за високо научно ниво. И те не остават излъгани. Само изследовател с ерудицията, рутината, маниера на работа и упоритостта на колегата, е в състояние да изложи и анализира задълбочено, цялостно, без предпоставеност тема, по която вече десетилетия текат спорове, често нямащи нищо общо с науката.

Заглавието на изследването навежда на мисълта, че вниманието ще бъде насочено към армията и нейната роля в събитията. Както споделя самият автор, такива са били и неговите първоначални намерения, а текстът е бил завършен още през 2018 г. Но в процеса на работата си е дал сметка, че в този му вид изследването отново ще даде само частична, непълна и поради това едностранчива представа за случилото се. Което води до още няколко години събирателска и изследователска работа. Но определено резултатът си е заслужавал усилията, тъй като в представяната монография са обхванати и дискутирани далеч по-широк и в съдържателно, и в хронологическо отношение кръг от проблеми. По същество, изследването е сполучлив опит да се направи от дистанцията на времето научна история на Септемврийското въстание, с неговата предистория, с фокусиране върху процесите, протичащи в българското общество след Първата световна война, върху позициите на вътрешните политически и други фактори, върху замислите и влиянието на външните сили и главно върху първостепенната роля на Третия комунистически интернационал (КИ) и на Руската комунистическа партия (болшевики) в събитията, върху последиците за обществото, държавата и армията.

Изложението е структурирано освен в задължителните увод и заключение, в пет глави. Общият обем заедно с библиографията е 490 стр. В първата част – „Предисторията“, Янчев дефинира основните понятия, възприети и употребявани в текста, излага нормативната база, регламентираща използването на армията като гарант за вътрешния мир и сигурност, и натрупания вече опит, включително български. Подобаващо място е отделено на състоянието на българското общество след ПСВ и на политическите алтернативи, на методите на управление на БЗНС. Анализира се линията, възприета от БКП (к.) през юни 1923 г., дава се добре обоснована характеристика на извършения на 9 юни държавен преврат. Втора глава, озаглавена „Пътят към сблъсък“ очертава разположението на политическите сили в страната след преврата, позициите и ролята, която изиграват в последвалите събития двата външни фактора – земеделската емиграция и Изпълнителният комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ). В детайли е проследена промяната в линията на Комунистическата партия в страната, извършена под натиска на ръководството на КИ, и най-вече от страна на нелегалния

център във Виена (и лично на неговия ръководител В. Милютин); т.нар. политическа и военнотехническа подготовка на въстанието, „опитът за превенция“, предприет от управляващите в средата на септември. В третата част, посветена на самото въстание, в най-пълна степен се анализира използването на армията. Накрая, в „Несигурната сигурност“ Янчев представя балансиран поглед към мерките от страна на властите (законодателни и практически) за умиротворяване на страната, за укрепване на армията. В последната част в детайли проследява и анализира курса на БКП за вдигане на ново въстание.

Задължителни условия за качеството на даден исторически труд са наличието на богата изворова база и историографската осведоменост на автора. В случая тези две характеристики са част от специфичния профил на проф. Янчев, на който той не изневерява и в рецензираното изследване. Изворовата база, на която стъпва трудът, е огромна, бих казала смазваща като количество. Само архивните фондове от Държавния военноисторически архив, ползвани от автора, са 52 на брой. Към тях трябва да се прибавят многобройните учредженски, на организации и лични архивни колекции в различни български и чужди архивохранилища, публикувани документи, мемоарни съчинения, периодика и пр. Хиляди разнообразни по произход и съдържание документи от епохата, чието издирване и осмисляне вероятно е коствало на Янчев години труд. Част от материалите вече са познати и ползвани в науката, други авторът вкарва за пръв път в научен оборот. Списъкът на последните е дълъг, но специално искам да посоча например подготвения от БЗНС в началото на 1923 г. Закон за защита на държавата; единствения запазен автентичен документ на ЦК на БКП от 21 или 22 септември 1923 г., писан от Тодор Петров и опровергаващ твърденията на В. Коларов и Г. Димитров за поведението и взетите решения от ЦК след 12 септ. 1923 г. и др. Обръщайки специално внимание на участието на армията, Янчев издирва редица нови данни в тази посока – сведения, отчети от командващите отрядите и др. И в двата случая – дали документалните сведения са познати, или са нови за науката, маниерът на работа на автора е един и същ: подхожда към тях критично, комбинира и засича данните с тези, извлечени от други материали, запазва задължителната за историка дистанция от обекта на изследване. Това отношение към документите и работата с тях му дават възможност да направи многобройни приноси по отношение на уточняване хронологията на събитията, броя на участниците в тях, очертаване на техните позиции. Сблъсъкът през септември – октомври 1923 г. е описан по дни и часове. Янчев аргументирано навлиза и дава своето мнение за продължаващата вече десетилетия „битка за жертвите“. Критичният анализ на богатата изворова база осигурява на автора аргументи да изгради нова, различна от досегашната, трактовка на събитията, елегантно, но категорично да опровергае редица неточности и откровени митове, залегнали трайно в историческата наука.

Подобен е маниерът на работа на колегата и с научната литература – привличане на практически всички научни публикации, засягащи някой от аспектите на разра-

ботваната тема (библиографската справка в края на монографията обхваща 13 стр.); не просто познаване, а задълбочено и критично осмисляне на направеното преди него. Анализирайки документите от епохата и интерпретации с по-късна дата, Янчев успява да реконструира целенасоченото преиначаване на факти и трактовки за позициите на БКП, за действията на ключови партийни фигури и превръщането им в аксиоматични тези в историческата наука. Въпреки критичния тон, въпреки коригирането на много от фактите и практически пълното ревизиране на тезите, повтаряни години наред, той запазва добрия тон, отнася се коректно и с уважение към труда на колегите, работили преди него.

Приносният характер на изследването е извън съмнение и практически може да се търси във всички посоки – по отношение на фактологията, на опровергаването на трайно залегнали постулати, на формулирането на нови изводи и качествено нова оценка за причините и последиците от събитията, за действията и отговорностите на институциите, партиите и личностите и пр. Специално бих искала да акцентирам на подхода към темата, тъй като именно той изходно предопределя качеството на изследването. За пръв път в българската историография целенасочено и пълно анализът и преценката на събитията от септември 1923 г. се правят от гледна точка на държавноинституционалните принципи и ценности. Промяната на фокуса, естествено, обръща изцяло оценките за събитията, за поведението и отговорностите на замесените вътрешни и външни фактори, за характера на въстанието и пр. Сред многобройните нови тези, аргументирани убедително от колегата, бих посочила оценките за характера на въстанието, на участниците в него, за първостепенната роля в събитията на външния фактор в лицето на КИ и ЦК на РКП (б), за поведението на ключовите личности и др. Подходът на автора към проблемите променя и оценките му за законодателните мерки, предприети от управляващите в началото на 1924 г. Анализът, който Янчев предлага, е обективен, с отчитане на различията сред управляващите и сред опозиционните сили в отношението към Закона за защита на държавата, към дадената амнистия, към промените във Военносъдебния закон. Не е за пренебрегване и стилът му – четлив, с ясно аргументирани и изказани мнения и оценки, без излишен патос и нападки. Заглавията на отделните глави и параграфи са кратки, атрактивни, но и много точни и съдържателни.

Не на последно място, искам да изтъкна и професионализма при оформлението и техническото изпълнение на самото издание – високо ниво на редакторска и коректорска работа, прекрасна полиграфия, осъществена от Университетското издателство „Св. Климент Охридски“. Резултатът е едно завършено и представително историческо изследване, концептуално и с приносен характер, което съдържа теоретични обобщения по значими научни проблеми, но и открива нови изследователски полета. Една книга, която е адресирана не само и единствено към професионалната гилдия и която със сигурност няма да остави никого безучастен. Книга, даваща много отговори на въпроси, които не се отнасят само и единствено

до трагичните месеци от септември и октомври 1923 г., която поставя проблемите за отговорностите (на институциите, но и на личностите) за запазването, както самият Янчев се изразява, цитирайки Раймон Арон, на „копринената нишка на законността“ (Yanchev 2023, p. 446) и за това какво се случва, когато тя се скъса. Не на последно място, изследване, което ненатрапчиво, но твърдо, отстоява правото и задължението на историка за обективно, въз основа на добросъвестно и задълбочено познаване на документите представяне на събитията и тяхното анализиране.

ЛИТЕРАТУРА

- ЯНЧЕВ, В., 2006. *Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Българският опит 1878 – 1912*. Велико Търново: ИФ-94/Фабер.
- ЯНЧЕВ, В., 2014. *Армия, обществен ред и вътрешна сигурност между войните и след тях (1913 – 1915 и 1918 – 1923)*. София: Св. Климент Охридски.
- ЯНЧЕВ, В., 2023. *Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Септември 1923 година. Провалът на едно поръчано въстание*. София: Св. Климент Охридски.

REFERENCES

- YANCHEV, V., 2006. *Armia, obshtestven red i vytreshna sigurnost. Bylgarskiiat opit 1878 – 1912*. Veliko Tarnovo: IF-94/Faber [in Bulgarian].
- YANCHEV, V., 2014. *Armia, obshtestven red i vytreshna sigurnost mezhdu vojnite i sled tiah (1913 – 1915 i 1918 – 1923)*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press [in Bulgarian].
- YANCHEV, V., 2023. *Army, Public Order and Home Security. September 1923. The Failure of an Ordered Uprising*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. ISBN 978-954-07-5641-7.

THE SEPTEMBER UPRISING OF 1923: DOCUMENTS VS MYTHS

✉ **Prof. Rositza Stoyanova**
Web of Science ResearcherID AAF-9272-2019
ORCID iD: 0000-0002-1087-5789
Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod St., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: rositca_st@abv.bg